

met érdemel, hogy a kritikairás műfaját is műveli, hiszen tekintélyes irodalomtörténészeink és irodalomtudósaink gyakran szólnak a műfaj válságáról, anélkül, hogy maguk próbálnák kritikákkal enyhíteni azt. Nagy Péter szenvedélyes és polemikus olvasó. Szereti, értékeli a szépet, de a maga szuverén ízléséhez mindig következetesen ragaszkodik (hadd emeljük ki ennek bizonyítására a *Gellért Endréről – és még egyről-másról* című kritikát és vallomást). Ugyanakkor azonban kitűnő légkört is tud teremteni a tárgyalt műalkotás vagy éppen személyiség köré. Rendkívül érzékeltes portrét rajzol például Bóka Lászlóról, joggal hangsúlyozva, hogy Bóka legtöbb alkotását nehéz a személyiség ismerete nélkül értelmezni. Az igazi kritikus módjára nem palástolja személyes rokonszenvét sem – ennek igazolását természetesen a műből olvassa ki –, ezért oly vonzó és tanulságos Illés Endréről és Képes Gézáról írt kritikája.

Általában nem feltétlenül meggyőző, ha a kritikus kötetbe gyűjti írásait, olykor pedig erősen vitathatók azok a kötetek, melyek tanulmányokról és kritikai gyűjteményekről szóló bírálatokat tartalmaznak, hiszen ilyen esetben joggal vetődik fel az olvasóban: miért nem első kézből olvassa e méltatásokat, miért kell „kétszeres áttétellel” megbizonyosodnia a szerző véleményéről? Nagy Péter ilyen jellegű írásainak közlését mégis jogosnak érezzük, hiszen egy-egy korról, jelenségről, irányzatról fontos mondanivalója van, melynek vázlatos kifejtésével is termékeny szempontokat adhat a további kutatás számára (ilyen például a *Válságok – választások* című, Lackó Miklós könyvéről szóló bírálat).

A kötetet a gyakorló kritikusnak műfajáról szóló vitáik zárják. Miközben vészharangok zúgnak a kritika fölött, Nagy Péter joggal jelenti ki, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben a művészeti és tudományos kritika „jelentősen előrelépett”. Abban is teljesen egyetérthetünk vele, hogy a műfaj tekintélyét tovább növelné, ha a kritikus minden művel és minden szerzővel szemben megőrizné független ítéletalkotását, s következetesen követné ízlése parancsát. Azok a hagyományok, melyekre Nagy Péter hivatkozik, kötelezővé is tennék ezt, és etikusabbá formálnák a mai magyar kritikai életet.

Bár nem kifejezetten magyar irodalmi tárgyúak, szólnunk kell még Nagy Péter útirajzairól, melyek Stendhal hagyományát követik, s elegánsan, szellemesen, az élet és művészet sok jellemző területére figyelve mutatják be az író utazásainak különféle szintereit.

Rónay László

Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Bp. 1981. Akadémiai K. 432 l.

Az 1777-ben Bécsben megjelent *Ratio Educationis* (teljes címén: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*) a magyar oktatásügy első olyan dokumentuma, mely nemcsak a központi iskolairányítási rendszer elvi és gyakorlati megvalósítására irányuló koncepcióját fogalmazza meg körültekintő részletességgel, de egyben előfutára is számos mindmáig érvényes iskolapedagógiai alapelvnek. A magyarországi oktatásügyben monopolhelyzettel bíró jezsuita rend felszólásával Mária Terézia megtette az első lépést az új, állami irányítású iskolarendszer megszervezéséhez. A rend felszólítása után néhány hónappal, 1773 végén, újjáalakult a helytartótanács tanulmányi bizottsága Pozsonyban, majd két évvel később ugyancsak itt nyitották meg a Felbiger-féle *methodus novalis*-t képviselő iskolatípust, létrehozta – a felszólított jezsuita rend vagyonaiból – az egyetemi pénztalapot (a 7,76 millió forintra becsült vagyomból 1,46 millió forint értékben). 1776-ban a tankerületek megszervezésével, illetve az új közoktatásügyi hivatalviselők kinevezésével befejeződött a reform előkészítő szakasza.

1776–77 között Ürményi József vezetésével a bécsi udvari magyar kancellária tanügyi bizottsága kidolgozta egy széles körű reformnak a tervezetét, melyet – többszöri megvitatás és módosítás után – Mária Terézia 1777. augusztus 22-én aláírásával szentesített. A felvilágosult abszolútizmus szellemében fogant *Ratio Educationis*, az új iskolatörvény, a német és nyugat-európai reformjavaslatokból vette át elveinek zömét, ugyanakkor – Kosáry Domokos megállapítása szerint – „az európain és közelebről a közép-kelet-európain belül mégis külön helyi változatnak tekinthető. Nemcsak önálló szövegezése miatt, hanem inkább azért, mert a felhasznált elvi motívumok az elmaradottabb hazai viszonyokra való alkalmazásuk közben benne bizonyos fokig módosultak.” (Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. 413.) Nincs módunkban ennek a módosulásnak az egészét ismertetni, csupán néhány kiragadott példát tudunk illusztráció gyanánt felhozni.

Jellemző a hazai viszonyokra való adaptációra az állami irányítás elvéről szóló paragrafus megfogalmazása, mely a rendi-nemesi felfogásból

kiindulva a magyar király jogköréből vezeti le az oktatásügy központosításának törvényét: „... a nevelés és oktatásügy felső szintű felügyelete és irányítása – hazai törvényeink szerint – *maguknak a királyoknak fenntartott felségjogok közé számítson*, s hogy e nagy horderejű ügyben hozott rendelkezések végrehajtása pedig az országos közigazgatási főhatóságnak legyen feladata.” (1. § Mészáros István ford.)

Az új tanulmányi rendszer az egyes iskolatípusok szisztémáját illetően is nagymértékben épít a nemzeti hagyományokra, tanterv terén azonban számos, a korszerűsége tekintő új elemet találunk. Nagyobb súlyt fektet pl. a matematikára, a természet-, gazdaság-, honismereti tudományokra, s arra, hogy a gyakorlati életben közvetlenül felhasználható ismeretek ne kerüljenek az oktatás periferiájára. A népoktatás általánossá tételével állást foglal az anyanyelvű iskolai képzés mellett, mégpedig a magyaron kívül a német, szlovák, ruszin, horvát, szerb és román etnikum nemzeti jellegét is tudomásul véve – igaz, csak az elemi népoktatás szintjén.

A *Ratio Educationis* első ízben kísérte meg a felekezeti széttagolt iskolai oktatás egységesítését és központi irányítás alá vonását. A protestáns kezelésben levő iskolák eleve el is utasították mígnem az 1790–91-es országgyűlés biztosította számukra a teljes tanügyi autonómiát. Így az 1777. évi folytatásaként 1806-ban megjelent, megreformált *Ratio Educationis* már csak a katolikus iskolákban volt kötelezően érvényes. Ez az új verzió sajtóosan magyar tanügyi problémákra is igyekezett megoldást találni, bár bizonyos mértékben visszalépést jelent az elsőhöz képest (nagyobb teret kap benne a konzervatív-nemesi szemlélet), ugyanakkor tagadhatatlanul megvalósíthatóbb célokat tűz ki maga alá: „Az első *Ratio Educationis* önmagában torzó, a második *Ratio Educationis* tette teljessé, egészsé, s ahogy az elsőé az úttörés érdeme, úgy a másodiké a beteljesítés” – írja róla Mészáros István (*Ratio Educationis*, 9.).

Iskolatörténetünk és nevelésügyünk e két fontos dokumentuma közül az 1806-i *Ratio Edu-*

cationis most jelenik meg először magyar fordításban. Az 1777-i *Ratio Educationis* egyetlen magyar fordítása is hetven éve látott napvilágot, Friml Aladár tollából (Az 1777-i *Ratio Educationis*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Friml Aladár. Bp. 1913.). Az eltelt idő alatt a Friml-féle fordítás nyelvi és szemléletét tekintve is teljesen elavult, indokolt volt tehát a két *Ratio Educationis*-t fordításban újra kiadni. Mészáros István a két mű könnyűnek éppen nem nevezhető latin szövegének fordításával mindenképpen jelentős munkát végzett. Ha nem is adja vissza mindig pontosan a korabeli hivatalos nyelv retorikus ékítményeit – ez bevallottan nem is célja – fordítását a használhatóság praktikusabb szempontjaihoz igazítja. Azon éppen el lehetne gondolkodni, hogy nem lett volna-e jobb érvényesíteni az eredeti *varietasra* törekvő előadásmódját, még azon az áron is, ha ez megnövelte volna a jegyzetapparátust. Más esetben a *Ratio*-ban eltérő jelentéssel bíró szavak egy magyar fogalommal való visszaadása szülhet félreértést, szerencsére a kötet végén található *Terminológiai mutató* segít az egyes fogalmak tisztázásában (pl. a *doctor*, *magister*, *praefectus*, *lector*, *paedagogus* szavak *tanár* szóval történő magyarítása adhat okot esetleg félreértésre).

A korabeli – s korántsem egységes – hivatali nyelv gyakran csak körülírt fogalmainak pontos és precíz visszaadása nagy interpretációs felelősséget ró a fordítóra. Mészáros István vállalkozott a XVIII–XIX. század iskolaügyében használatos terminológiai apparátus értelmezésére, bizonyítja ezt a kötethez csatolt *Terminológiai mutató*. Indokolt lett volna azonban a rövid, mindössze négy oldalas bevezetés helyett a két *Ratio Educationis* alaposabb feldolgozása a kötethez csatolt hosszabb tanulmányban.

Mindezen apróbb hiányosságok ellenére jól hasznosítható forráskiadvánnyal gyarapodott irodalmunk, mely, ha nem is helyettesíti, de megkönnyíti az eredeti *Ratio Educationis* tanulmányozását az érdeklődők számára.

János István